

ogleda i u terminologiji – naziv za cara proglašenog bogom bio je *divus*, a za tradicionalno božanstvo *deus*. U praksi je to sve, objašnjava Beard, bilo kudikamo kompleksnije i, za obične stanovnike, nerazumljivije. Budući da bitne razlike nije bilo u prikazima živih careva, gdje su svi više-manje izgledali isto, vjerojatno stanovnici provincija nisu uviđali neku razliku između prinosa živom ili božanskom caru.

Car Rima – vladanje drevnim Rimskim Carstvom historiografska je studija koja propitkuje naše poimanje pojma „rimskog cara“ i koja istodobno baca potpuno novo svjetlo na sve što se o tim vladarima zna. Promatrajući careve od Augusta do Aleksandra Severa, Mary Beard pokušava shvatiti što je uistinu bio rimski car – čovjek koji je imao svu vlast u svojim rukama, vlastodržac na kojeg su uvelike utjecali ljudi iz njegove neposredne blizine i rimska elita ili nešto treće – npr., slikovito rečeno, tek jedan od glumaca u igrokazu moći. Sagledavši sve aspekte carskog života i vladanja, Beard ne dolazi do neke jedinstvene definicije rimskog cara. Mišljenja sam da joj to i nije bio cilj, već da je studijom htjela ukazati da su tijekom vladavine careva – kako je to bivalo i prije i kasnije tijekom povijesti, – postojane bile jedino predodžbe o dobrom i lošem caru neovisno o tome kakvi su uistinu bili – pa ih se uljepšavalo ili pretvaralo u čudovišta – prema potrebama onoga tko je sljedeći zasjeo na tron.

Josip Imbrišak

Urbana i seoska naselja u kasnoj antici

Slavko Ciglenečki, Between Ravenna and Constantinople: Rethinking Late Antique Settlement Patterns, 1. izd., Ljubljana: Založba ZRC [Opera Instituti Archaeologici Sloveniae, 46], 2023, 431 str.

Monografija Slavka Ciglenečkog rezultat je autorova višedesetljetnog istraživanja obrazaca naseljavanja urbanih sredina i seoskih područja u kasnoj antici na prostoru koje je bilo u sastavu Zapadnog te Istočnog Rimskog Carstva nakon Teodozijeve podjele države 395. godine. Na početku knjige nalazi se „Predgovor“ (7-9), a zatim šest poglavlja podijeljenih na pripadajuća potpoglavlja. Temeljna poglavlja ove monografije jesu: „Uvod“ (9-18), „Gradovi“ (19-166), „Naselje na selu“ (167-336), „Dijakronijska procjena promjena naselja i dinamike grad-selo. Opće napomene o kronologiji promjena naselja“ (337-350), „Kratk pregled kasnoantičkih obrazaca naseljavanja u drugim dijelovima Rimskog Carstva“ (351-382), „Zaključne napomene i pokušaj tumačenja obrazaca naseljavanja“ (383-388). Na kraju knjige nalaze se „Bibliografija“ (389-421) i „Indeks“ (421-431).

U „Uvodu“ autor određuje prostorni, kronološki i metodološki okvir svoje monografije. Ciglenečki se odlučio na veliki teritorij koji se nalazio između kasnoantičkih prijestolnica, Ravenne na Zapadu i Carigrada na Istoku. Takav zemljopisni odabir autor argumentira da mu je unatoč njegovoj svjesnosti većih spoznajnih ograničenja o naseljavanju u istočnom

dijelu u odnosu na zapadni, temeljni cilj predstaviti rezultate istraživanja koristeći se jedinstvenim skupom kriterija za obje polovine teritorija kako bi se preciznije prikazale njihove zajedničke osobine i razlike. Ciglenečki dalje opravdava svoj odabir geografskog područja ključnim problemom dosadašnjih istraživanja, osim relativnog nedostatka informacija. Prema autoru, radi se o pristupu da se većina istraživača u svojim radovima koristi teritorijima određenim granicama između današnjih zemalja, a koje se samo djelomično poklapaju s antičkim i kasnoantičkim. Dodaje da je važno za pravilno razumijevanje odbačenog područja uzeti u obzir i karakteristične obrasce naseljavanja i u drugim dijelovima Carstva, što je posebno obradio u 5. poglavlju.

Autor je zatim definirao kronološki okvir od posljednje trećine 3. stoljeća do kraja prve trećine 7. stoljeća, a taj odabir argumentira vidljivim procesom prostornih preobrazbi na temeljnom geografskom području svojeg istraživanja. Ciglenečki to dodatno pojašnjava time da datiranje početka vremenskog okvira u posljednju trećinu 3. stoljeća počiva prvenstveno zbog uništavanja ili napuštanja određenih gradskih i drugih naselja te istodobnim osnivanjem novih, uglavnom utvrđenih lokaliteta na uzvisinama. Autor hipotetski dodatno korelira ovaj proces s preobrazbama između kraja 3. i početka 7. stoljeća u sferama politike, vojske, gospodarstva i društva, a koje su utjecale na obrasce naseljavanja na području između istočnih Alpa i Carigrada.

Drugo poglavlje, naslovljeno „Gradovi“, podijeljeno je na šest potpoglavlja. Autor se u prvim dvama potpoglavljima bavi izgledom i prostornim transformacijama kasnoantičkih gradova u općem smislu. Ciglenečki je definirao kako prepoznati kasnoantički grad. Dalje, uveo je podjelu između gradova napuštenih do kraja antike i onih prije završetka kasne antike te novoizgrađenih lokaliteta. Sljedeća tri potpoglavlja podijeljena su na zapadni i istočni dio teritorijalnog opsega istraživanja. Ciglenečki se prvo fokusira na Zapad u ovom redoslijedu: Italija, Austrija, Mađarska, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina. Također, u drugom dijelu svakog od ovih potpoglavlja usredotočava se na Istok u ovom redoslijedu: Srbija, Bugarska, Crna Gora, Kosovo, Sjeverna Makedonija, Grčka. Autor se najprije bavi urbanim naseljima koja su bila napuštena prije kraja kasne antike, dok u četvrtom potpoglavljju opisuje gradove koji su bili naseljeni u kasnoantičkom razdoblju, a u petom potpoglavljju istražuje novoosnovane gradove. U posljednjem dijelu donosi zaključke o istraživanju gradova na cjelokupnom području istraživanja, opisujući daljnje promjene i njihove aspekte, pojedinačno i općenito.

U trećem poglavljju, naslovljenom „Naselje na selu“, autor u četirima potpoglavljima naglašava promjene u tom tipu naselja, opisuje ona koje su nedavno pronađena i daje djelomično tumačenje njihovih obrazaca. U prvom se dijelu bavi promjenama obrazaca naseljavanja na selu. Zatim se u svakom od preostalih triju potpoglavlja fokusira na Zapad i Istok prema redoslijedu područja iz drugog poglavlja. Još specifičnije, Ciglenečki u drugom dijelu obrađuje naselja s kontinuitetom iz antike. Sljedeći dio baziran je na novoosnovanim naseljima koja dijeli na utvrđena i neutvrđena. U četvrtom dijelu Ciglenečki daje svoje interpretacije ovih tipova naselja. Donosi i temeljnu povijest istraživanja i pokušaj identifikacije funkcija novih utvrda. Posebnu pozornost posvećuje novoosnovanim utvdama za koje Ciglenečki i mnogi drugi smatraju da su jedan od najznačajnijih elemenata naseljavanja u kasnoj antici, što, prema autoru, uveliko reflektira društvene preobrazbe između Ravenne i Carigrada u tom prijelaznom periodu između starog i srednjeg vijeka.

Četvrto poglavlje naslovljeno je „Dijakronijska procjena promjena naselja i dinamike grad-selo. Opće napomene o kronologiji promjena naselja“. Autor opisuje kako su tran-

sformacije koje su se dogodile analizirane i korištene. Štoviše, Ciglenečki pruža neke pojedinosti o kontinuitetu tih preobrazbi. Poglavlje je podijeljeno na tri različita dijela. Prvi se dio odnosi na izmjene obrazaca naseljavanja u kasnom 3. i ranom 4. stoljeću pod utjecajem rane kristijanizacije. U drugom se potpoglavlju Ciglenečki bavi specifičnim varijacijama u urbanim područjima, progresivnim napuštanjem dolinskih naselja i uspostavljanjem mnogih planinskih staništa. Autor vrši dataciju spomenutih procesa u kasno 4. i početak 5. stoljeća. Konačno, ovaj dio knjige završava trećim potpoglavljem u kojem se Ciglenečki bavi promjenom obrazaca naselja tijekom druge polovine 5. stoljeća, s posebnim naglaskom na proces utvrđivanja naselja.

U petom poglavlju, naslova „Kratak pregled kasnoantičkih obrazaca naseljavanja u drugim dijelovima Rimskog Carstva“, autor se bavi društvenim zajednicama u područjima izvan primarnoga geografskog opsega svojeg istraživanja. Najprije se kratko dotiče područja zapadno od Ravenne, a koje najosnovnije dijeli na gradove i naselja. Zatim je pristupio dijelu istočnije od Carigrada, podijeljenom tipološki prema naseljima. Ciglenečki ističe da je na zapadnijim područjima postojao viši stupanj urbanizacije nego na temeljnom prostoru istraživanom u ovoj monografiji. Što se tiče sela, autor se uglavnom pregledno fokusirao na građevine i njihove kasnoantičke preobrazbe. Ističe da su naselja na krajnjem Istoku bila vrlo raznolika te kao takva svjedoče o mnogim tragovima prošlosti bez obzira na niži stupanj njihove očuvanosti. Sve u svemu, Ciglenečki smatra da oni pružaju neprocjenjive dokaze koji omogućuju puno bolje razumijevanje dinamike između različitih varijanti kasnoantičkih obrazaca naseljavanja.

U „Zaključnim napomenama i pokušaju tumačenja obrazaca naseljavanja Ciglenečki daje nekoliko opaski s dodatnim objašnjenjima o obrascima o kojima se raspravlja. Zaključuje kako se u kasnoj antici očituje proces postupnog propadanja rimskih gradova u korist manjih naselja, i to često potencijalno utvrđenih kao odraz relativne društvene nestabilnosti vremena. Međutim, autor u jednoj mjeri odbacuje nešto klasičnija pojednostavnjena objašnjenja obrazaca iseljavanja u kasnoj antici te otvara dodatni prostor za daljnje rasprave i istraživanja.

Hrvoje Erceg

Medusobno nasljeđe rimskog Istoka i Zapada

Laury Sarti, Orbis Romanus. Byzantium and the Legacy of Rome in the Carolingian World, Oxford: Oxford University Press, 2024, 424 str.

Politička misao karolinške dinastije, teorijsko shvaćanje pojmova *regnum* i *imperium* od strane intelektualaca na karolinškom dvoru teme su koje su u historiografiji prisutne desetljećima: upravo karolinško razdoblje, svojim pregrštom spisa naspram ostatka ranog srednjeg vijeka, omogućava takve uvide. Rad Laury Sarti stoga dolazi kao svježiji pogled na dobro poznatu temu, ali s novim metodološkim pristupima i širim kulturno-političkim

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*